

พื้นที่สูงท่ามกลางการช่วงชิง : ความหมายของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และอัตลักษณ์ของชาวนาบนพื้นที่สูง¹

Contested Upland Landscapes : The meanings of Feed Corn and Upland Farmers Identities

อัจฉรา รักยุติธรรม²

Atchara Rakyutidharm

บทคัดย่อ

การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขยายเพิ่มขึ้นในพื้นที่สูงทางภาคเหนือของประเทศไทย แม้ว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะเป็นสินค้าที่สำคัญของโลก แต่ก็มีหลายปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในพื้นที่สูง และทำให้พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่อาจเข้าใจว่าเป็นเพียงเพราะแรงผลักดันของตลาดโลก ในทำนองเดียวกัน เกษตรกรบนพื้นที่สูงที่มีระบบการผลิตแบบนี้เป็นระบบหลักก็ไม่น่าจะถูกมองว่าพวกเขาเป็นเหยื่อที่โชคร้ายซึ่งถูกกระทำโดยกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ บทความนี้อภิปรายถึงปฏิบัติการของเกษตรกรในระดับท้องถิ่นและสิ่งที่ส่งผลให้พวกเขาขยายการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ผู้เขียนเสนอว่า เกษตรกรปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพราะพวกเขาต้องต่อสู้กับการบังคับใช้นโยบายและแนวคิดด้วยการอนุรักษ์ แม้ว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์

ของอุตสาหกรรมเกษตรจะเกิดขึ้น แต่แนวคิดว่าด้วยการอนุรักษ์ของกลุ่มคนต่างๆ ที่อยู่ภายนอกห่วงโซ่สินค้าของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ก็ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อการทำเกษตรของชาวบ้านในท้องถิ่น

คำสำคัญ : ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์, พื้นที่สูง, ประเทศไทย, โลกาภิวัตน์, การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเกษตร, การใช้ที่ดิน

Abstract

Feed corn farming is expanding throughout the forested uplands of Thailand. Although feed corn is a significant global commodity, several factors are working to drive the transformation of these upland landscapes and quicken the spread of feed corn plots. These changes cannot be completely understood under the rubric of global market forces. Similarly, the upland farmers who have adopted feed corn as a main cash crop cannot be understood simply as passive and unfortunate victims of economic globalization. This paper discusses the agency of local farmers and their influence on the expansion of feed corn farming. I argue that farmers have adopted feed corn farming as they struggle with the imposition of forest conservation policies and ideals. Despite agro-economic globalization, the forest conservation ideals initiated by actors from outside of the local area have crucially impacted the agricultural practices of local farmers.

Keywords : Feed corn, Upland, Thailand, Globalization, Agrarian transformation, Land use

บทนำ

หน่วยงานพัฒนาภาครัฐและเอกชนจำนวนมากเห็นว่าการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นเป้าหมายอันดับต้น ๆ ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สูงของประเทศไทย กระนั้นก็ตาม การทำเกษตรเชิงพาณิชย์ในพื้นที่สูงก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในหมู่บ้านที่ผู้เขียนศึกษาเพื่อทำวิทยานิพนธ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กลายเป็นพืชพาณิชย์หลัก ขณะที่พืชเพื่อยังชีพและพืชพาณิชย์ชนิดอื่น ๆ มีความสำคัญน้อยลง เกษตรกรมีแนวโน้มที่จะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ แต่งานศึกษาของผู้เขียนพบว่า พวกเขาอาศัยการทำไร่ข้าวโพดเพื่ออ้างสิทธิและอ้างอำนาจทางการเมืองในการต่อรองกับรัฐ

กระบวนการโลกาภิวัตน์ส่งผลให้ชุมชนเกษตรกรรมในชนบทจำนวนมากกลายเป็นพื้นที่ผลิตสินค้าการเกษตรของโลก และพื้นที่เหล่านั้นก็ได้รับผลกระทบจากตลาดโลกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ งานวิจัยบางฉบับระบุว่า การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ชนบทในประเทศไทยเป็นผลมาจากอุปสงค์ของสินค้าเกษตรในตลาดโลก (Buch-Hansen, 2002) ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรเองอาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของชุมชนเกษตรกรรมที่ผู้คนสร้างขึ้นมาได้เช่นกัน (Guthman, 2002 ; Koltof, 1999) อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจมองข้ามสภาพในท้องถิ่นแล้วที่กักเอาไว้ว่าภูมิทัศน์ในชนบทนั้นถูกปรับเปลี่ยนเพราะกลไกตลาดโลกเท่านั้น เกษตรกรบนพื้นที่สูงไม่ได้เป็นเหยื่อที่ไร้ศักยภาพของแรงกดดันทางการตลาดและพวกเขาไม่ได้ล้มเหลวล้มตาอำแขนรับพืชที่เป็นสินค้าในตลาดโลก (Li, 2002) พวกเขาเลือกทำการเพาะปลูกเช่นนั้นด้วยเหตุผลมากมายภายใต้เงื่อนไขอันจำกัดยิ่งไปกว่านั้น ยังมีปัจจัยในท้องถิ่นนอกเหนือไปจากแรงขับของตลาดโลกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะการเกษตรในชุมชนบนพื้นที่สูงเหล่านั้น

บทความนี้ใช้แนวคิดที่ว่าที่ดินเป็น “ธรรมชาติซึ่งมีนัยทางสังคม” (Social nature) (Castree, 2001) เพื่อแสดงให้เห็นการช่วงชิงความหมายของที่ดินระหว่างผู้กระทำการหลายกลุ่ม โดยวิเคราะห์การกระทำ (Agency) ของชาวบ้านท้องถิ่นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในบริบทของกระแสสิ่งแวดล้อมนิยมและเสรีนิยมใหม่

พื้นที่สูงในประเทศไทยถูกให้คุณค่าในสองแนวทางที่ขัดแย้งกัน ด้านหนึ่งเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติซึ่งควรได้รับการปกป้อง แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นพื้นที่แห่งการผลิตสินค้าโลก แรงตึงเครียดระหว่างแนวคิดในการใช้ที่ดินทั้งสองแบบนี้สะท้อนให้เห็นกระบวนการทางการเมืองและสังคมที่สลับซับซ้อน ซึ่งส่งผลต่อการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงสภาพของสังคมเกษตรในประเทศไทยอย่างมีนัยสำคัญ

งานวิจัยของผู้เขียนพบว่า ความไม่มั่นคงในสิทธิเหนือที่ดินเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แม้ว่าจะไม่ใช่เงื่อนไขก็ตาม หรือกล่าวอีกอย่างได้ว่า ชาวบ้านได้เปลี่ยนมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีหนึ่งในการต่อรองกับรัฐที่เข้ามาควบคุมพื้นที่การเกษตรของพวกเขา และจำเป็นต้องกล่าวย้ำว่าผู้เขียนไม่ได้หมายความว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจไม่ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่การเกษตรเอาเสียเลย บทความฉบับนี้เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการเกษตรไม่สามารถจะวิเคราะห์เชื่อมโยงแบบง่าย ๆ กับโลกาภิวัตน์ของเศรษฐกิจการเกษตร แม้ว่าตลาดโลกและบริษัทข้ามชาติจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ตาม การที่ผู้กระทำการซึ่งอยู่นอกสายพานการผลิตสินค้าสร้างคุณค่าความหมายให้แก่ที่ดินนั้น ก็ส่งผลกระทบสำคัญต่อการทำเกษตรของเกษตรกรในชุมชนด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนสภาพการใช้ที่ดินในชุมชนบ้านป่าบาง

บ้านป่าบาง (นามสมมติ) เป็นชุมชนปกากะญอ³ บนพื้นที่สูงของเชียงใหม่ หมู่บ้านค่อนข้างเล็ก มีประชากร 229 คน 39 ครัวเรือน (สิงหาคม พ.ศ.2550) ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 100 กิโลเมตร ชุมชนแห่งนี้ตั้งขึ้นราวต้นทศวรรษ 2490 โดยผู้คนที่ยอพยพมาจากพื้นที่ต่าง ๆ แต่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านบอกว่าชุมชนป่าบางตั้งขึ้นเมื่อ 150 ปีที่แล้ว โดยมีชาวปกากะญอ 3 ครอบครัวอยู่ที่นั่นมาแต่เดิมก่อนที่จะชาวบ้านคนอื่น ๆ จะอพยพเข้ามาสมทบ ใน พ.ศ.2532 ชุมชนถูกประกาศอุทยานแห่งชาติศรีลานนาซ้อนทับ ส่งผลให้การใช้ที่ดินของชุมชนถูกควบคุมโดยเจ้าหน้าที่รัฐและกฎหมายเกี่ยวกับอุทยานแห่งชาติ

ในอดีต ด้วยการคมนาคมที่ไม่สะดวกสบาย ชุมชนป่าบางดำรงชีวิตด้วยการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก แต่พวกเขาซื้อขายสิ่งต่างๆ เช่น เกลือ อาหาร มีด และอื่นๆ จากคนภายนอก กลุ่มคนที่ก่อตั้งชุมชนแห่งนี้เก็บหาของป่าและล่าสัตว์และทำไร่ คนที่เข้ามาอยู่ใหม่ค่อยๆ เบิกที่นาและทำระบบชลประทานพื้นบ้าน (เหมืองฝาย) ในพื้นที่ที่สามารถเบิกนาได้ในระบบการทำไร่แบบดั้งเดิมนั้นเกษตรกรปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองผสมผสานกับพืชผักต่างๆ ดอกไม้ และสมุนไพร เกษตรกรใช้ที่ดินทำการเพาะปลูกในหนึ่งปีแล้วทิ้งให้ที่ดินได้ฟื้นตัวเป็นระยะเวลา 5-7 ปี รูปแบบการใช้ที่ดินเช่นนี้ทำให้พื้นที่เพียงหนึ่งใน 5-6 แปลงที่ใช้ทำการเพาะปลูกขณะที่พื้นที่อื่นๆ กลายเป็นป่าละเมาะและป่าชั้นสอง

ในปัจจุบัน ชาวบ้านทำนาในพื้นที่ราบลุ่มและปลูกข้าวไร่ในที่ดอน เป็นการปลูกข้าวเพื่อยังชีพเป็นหลัก แต่ละครัวเรือนมีข้าวเหลือขายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ชาวบ้านหารายได้จากการปลูกพืชเงินสดในพื้นที่ดอน ในหมู่บ้านนี้ปลูกพืชเงินสดกว่า 15 ชนิด เช่น ถั่วลิสง ชিং ถั่ว และกะหล่ำปลี ฯลฯ พืชเงินสดชนิดหลักคือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งปลูกกันแทบทุกครัวเรือน และเป็นแหล่งรายได้หลักซึ่งได้เป็นรายปี (ครัวเรือนละ 10,000-50,000 บาทต่อปี) จากการสำรวจรายครัวเรือนมีเพียง 5 ครัวเรือนเท่านั้นที่ไม่ได้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ใน พ.ศ.2549 และ 2550 เพราะสองครัวเรือนไม่มีแรงงานทำการผลิต อีกสองครัวเรือนมีทางเลือกในการหารายได้นอกภาคการเกษตร และหนึ่งครัวเรือนปลูกพืชเงินสดชนิดอื่นแทนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ นอกเหนือจากการปลูกพืชเงินสด ชาวบ้านมีรายได้จากยุทธวิธีการดำรงชีพแบบอื่น บางครัวเรือนเลี้ยงสัตว์และขายมูลวัวและควายในช่วงฤดูแล้ง หรือขายสัตว์เลี้ยงเมื่อต้องการใช้เงินก้อน หลายครัวเรือนขายผลผลิตจากป่าและงานหัตถกรรม บางครัวเรือนรับจ้างตามฤดูกาลและแบ่งเงินรายได้จำนวนเล็กน้อยให้แก่ครอบครัว

เมื่อย้อนกลับไปในอดีตประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมา เป็นที่ชัดเจนว่าเจ้าหน้าที่รัฐไทยได้พยายามเปลี่ยนแปลงการผลิตแบบยังชีพ คือการทำไร่หมุนเวียนให้กลายเป็นการผลิตเพื่อการตลาด ความจริงแล้วในพื้นที่สูงทางภาคเหนือรัฐไทยมีบทบาทในการกำกับควบคุมและเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่มาโดยตลอด

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนามของการพัฒนาพื้นที่สูง ดังเช่นในราวต้นทศวรรษ 2500 องค์การนาชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การสหประชาชาติกดดันให้ประเทศไทย กำจัดการปลูกฝิ่น (Chupinit, 1994 : 673-4) เนื่องจากฝิ่นเป็นแหล่งรายได้หลัก ของชุมชนบนพื้นที่สูงหลายแห่ง โครงการพัฒนาจึงส่งเสริมการปลูกพืชเงินสด เพื่อทดแทนฝิ่น โครงการพัฒนาที่สูงประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนพื้นที่สูงให้ กลายเป็นแปลงเกษตรขนาดใหญ่ที่ปลูกข้าวโพด ยาสูบ และพืชเมืองหนาวมูลค่าสูง (Lohmann, 1993) แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วมีประชากรในพื้นที่สูงน้อยกว่า 50 เปอร์เซ็นต์ที่ปลูกฝิ่นมาแต่เดิม (Chupinit, 1994) การพัฒนาที่สูงในระยะแรก มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบนพื้นที่สูง เพราะมีการจำกัดพื้นที่การตั้งถิ่นฐานและการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านให้อยู่ใน ขอบเขตที่แน่นอนแทนที่จะปล่อยให้ชาวบ้านย้ายชุมชนไปเรื่อย ๆ ตามวัฒนธรรม ดั้งเดิม เช่น ปกาเกอญอมักย้ายหมู่บ้านบ่อย ๆ หากมีคนตาย มีเหตุร้ายเกิดขึ้น หรือมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น นอกจากนั้น รัฐไทยยังส่งสัยในความจงรักภักดี ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงที่มีต่อรัฐชาติ กลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มถูกรัฐกล่าวหาว่า เป็นคอมมิวนิสต์ (Chupinit, 1994) ชุมชนบนพื้นที่สูงถูกเหมารวมว่าเป็นชาวเขา ที่ทำ “ไร่เลื่อนลอย” ซึ่งมีนัยว่าเป็นชุมชนที่เคลื่อนย้ายไปเรื่อย ๆ ในทัศนะของรัฐ การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นปัญหาต่อรัฐซึ่งพยายามจะนับและควบคุม ประชากรให้อยู่ในขอบเขตที่แน่นอน Scott เรียกพื้นที่ลักษณะนั้นว่า Non-state places ที่จำเป็นต้องเปลี่ยนสภาพให้เป็นพื้นที่แห่งรัฐ (State spaces) ซึ่งหมายถึง พื้นที่ที่ประชากรทำการเกษตรเป็นหลักแหล่ง และรัฐเข้าไปเกณฑ์ใช้แรงงาน ได้ง่าย

ผู้อาวุโสคนหนึ่งยืนยันว่า ในบ้านป่าบางไม่มีการปลูกฝิ่นมาก่อน แต่ชาวบ้าน บางคนไปรับจ้างปลูกฝิ่นในชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม โครงการพัฒนาที่สูงอย่างน้อย สามโครงการได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเงินสดและกิจกรรมสร้างรายได้เสริม มาตั้งแต่ทศวรรษ 2530-ราวทศวรรษ 2530 ได้แก่ กรมประชาสงเคราะห์ โครงการ พัฒนาที่สูงอดยเวียงผา และกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเข้ามาส่งเสริมร่วมกับบริษัทธุรกิจ

จากการจัดกลุ่มสนทนาซึ่งมีชาวบ้านร่วมประมาณสามสิบคนพบว่า เกษตรกรมีทัศนคติในด้านลบต่อโครงการพัฒนา พวกเขาเห็นว่าโครงการพัฒนาในหมู่บ้านมีวัตถุประสงค์คลุมเครือและทำงานไม่ต่อเนื่อง ภายใต้แผนการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน การแก้ไขปัญหาความยากจน และปรับปรุงคุณภาพชีวิต เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาเหล่านั้นได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการผลิตแบบใหม่ ๆ เช่น ส่งเสริมการเลี้ยงปลาในบ่อ ปลูกพืชพาณิชย์และไม้ผล ได้แก่ ถั่วลิสง กาแฟ ถั่วแดง แมคาเดเมีย และไม้ไผ่ ฯลฯ ซึ่งจะทำให้การใช้ที่ดินจำกัดอยู่ในขอบเขตที่แน่นอน ชาวบ้านบอกว่าตอนนั้นผลผลิตขายไม่ได้และผู้ที่มาส่งเสริมการปลูกก็ไม่ได้จัดหาตลาดให้ชาวบ้าน

พื้นที่สูงถูกมองว่ามีคุณค่าและในขณะเดียวกันก็มีความเปราะบาง เพราะมีสภาพทางนิเวศและสังคมที่มีความจำเพาะแตกต่างจากพื้นราบ โครงการพัฒนาที่สูงโดยส่วนใหญ่อ้างวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์ที่ดิน ป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมการเกษตรบางลักษณะในบ้านป่าบางไม่ได้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ แต่เกี่ยวข้องกับการผลิตเพื่อการตลาด การใช้สารเคมี การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น การให้เงินกู้ และการส่งเสริมให้ชาวบ้านรับเอาองค์ความรู้ต่างๆ จากคนพื้นราบและชุมชนภายนอก ตัวอย่างเช่น ใน พ.ศ.2535 เกษตรตำบลร่วมกับตัวแทนจากบริษัท บุญรอดบริวเวอรี่ จำกัด ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวบาร์เลย์ ในนาด้วยระบบเกษตรแบบพันธสัญญา พ.ศ.2542 เกษตรอำเภอแจ้ห่มปุ๋ยเคมีแก่ชาวบ้านเพื่อจะเปลี่ยนให้ระบบการเกษตรมาใช้เทคนิคและพืชพันธุ์ที่ทันสมัย

แม้ว่านักพัฒนาจะทำงานอย่างใกล้ชิดกับชาวบ้านแต่พวกเขาก็ไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน ชาวบ้านไม่ปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินและไม่ยอมรับยุทธวิธีการดำรงชีวิตแบบใหม่อย่างง่าย ๆ ชาวบ้านบางคนแบ่งใช้ที่ดินและแรงงานเพียงส่วนน้อยเพื่อทำการผลิตตามการส่งเสริม แล้วรอดูผลที่เกิดขึ้นก่อนที่จะยอมรับเอาวิธีการนั้นมาใช้กับที่ดินในส่วนอื่นๆ บางโครงการล้มเหลวเพราะไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านปล่อยให้ต้นไม้ที่ปลูกใหม่ตายไปเพราะพวกเขาเห็นว่ามันไม่มีประโยชน์ ชาวบ้านฆ่าหมูที่โครงการพัฒนานำมาให้เลี้ยงร่วมกัน ในกิจกรรมนี้เจ้าหน้าที่วางแผนไว้ว่าเมื่อชาวบ้านเลี้ยง

แม่พันธุ์จนได้ลูกหมูแล้ว สมาชิกในกลุ่มจะแบ่งลูกหมูไปขยายพันธุ์ต่อ เป็นวิธีการแบบหนึ่งในการส่งเสริมให้ชาวบ้านปรับปรุงคุณภาพทางโภชนาการของตนเอง แต่ชาวบ้านเลี้ยงหมูด้วยอาหารพื้นบ้านจึงทำให้แม่พันธุ์ไม่โตสักที ในที่สุดพวกเขาจึงฆ่าหมูตัวนั้นแล้วแบ่งเนื้อกันกิน

ในแวดวงการพัฒนามีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชาวปากาเกอะญอว่า กลุ่มชาติพันธุ์นี้ทำงานส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาได้ยาก เพราะพวกเขาไม่ค่อยเปิดรับหรือทดลองอะไรใหม่ ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอย่างเช่นม้ง (Hayami, 2006) บางคนถึงกับมองว่า ปากาเกอะญอเป็นกลุ่มจารีตนิยมที่ปฏิเสธโครงการพัฒนา บางคนบอกว่าพวกเขาต่อต้านการเปลี่ยนแปลง หรือมองพวกเขาอย่างไร้มนต์ว่าเป็นเกษตรกรที่รักอิสระ อย่างไรก็ตาม ชุมชนปากาเกอะญอหลายแห่งทำการผลิตเชิงพาณิชย์ ซึ่งหมายความว่า ปากาเกอะญอไม่ได้ต่อต้านการผลิตเพื่อการตลาดไปเสียทั้งหมด และพวกเขาก็สามารถยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้ด้วย

ชาวบ้านป่าบางบอกว่า พวกเขาสนใจการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ที่นักพัฒนาเข้ามาส่งเสริม แต่พวกเขาเลิกปลูกเพราะไม่มีตลาดจำหน่ายสินค้า ในเวลาต่อมาหลังจากที่เจ้าหน้าที่โครงการเหล่านั้นออกไป ชาวบ้านได้แสวงหาพืชพาณิชย์ชนิดใหม่ ๆ ด้วยตนเอง และบางคนก็เรียนรู้วิธีการเพาะปลูกแบบใหม่จากชุมชนใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านไม่ได้เร่งรีบที่จะทดลองพืชพันธุ์ใหม่ แต่พวกเขา “ลองดูก่อน” โดยใช้ที่ดินแปลงเล็กๆ และยังคงปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ในงานศึกษาอื่นๆ ก็มีข้อค้นพบในทำนองเดียวกันว่าชาวนามีการเปลี่ยนแปลงและปรับแนวทางการผลิตโดยเริ่มจากการลองผิดลองถูก (Gupta, 1998)

ในภาคเหนือมีพืชเชิงพาณิชย์หลายชนิด แต่ชาวบ้านป่าบางเลือกปลูกพืชชนิดที่มีพ่อค้าคนกลางมาเสนอว่าจะรับซื้อและจะเข้ามารับซื้อด้วยตนเอง เพราะชาวบ้านไม่สามารถขนส่งผลผลิตไปขายเอง ในช่วงเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านมีเพียงถนนลูกรังที่เอาไ่ว์ลากไม้ซึ่งใช้การได้เฉพาะหน้าแล้งเท่านั้น ใน พ.ศ.2532 ที่มีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติศรีลานนา หน่วยเคลื่อนที่ของกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร (กอ.รมน.) ได้ปรับปรุง

ถนนลูกรังซึ่งตัดผ่านบ้านป่าบงและชุมชนบนพื้นที่สูงอื่นๆ หลังจากตัดถนนพีชเชิงพาณิชย์ก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่แปลกอะไร

หลังจากการพัฒนาถนนให้ดีขึ้น ใน พ.ศ.2535 เกษตรกรบางคนในบ้านป่าบงเริ่มปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แต่ก่อนหน้านั้นมีชาวบ้านในบ้านโป่งซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับบ้านป่าบงได้เริ่มปลูกข้าวโพดมาก่อนแล้ว ชาวบ้านจากบ้านโป่งซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดมาจากหมู่บ้านที่อยู่ต่างอำเภอออกไปและเมื่อปลูกได้สองปีก็มีพ่อค้าคนกลางเข้ามาเสนอซื้อผลผลิต ทำให้ชาวบ้านคนอื่นๆ หันมาปลูกข้าวโพดตามเพราะเห็นว่าปลูกแล้วขายได้ ตอนนั้นชาวบ้านป่าบงยังไม่ได้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพราะในภาพรวมบ้านป่าบงมีที่นาน้อยกว่าบ้านโป่ง ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องใช้ที่ดินปลูกข้าวไร่เพื่อให้ข้าวพอกินเสียก่อนแทนที่จะใช้ที่ดินปลูกพืชเงินสด ขณะที่ชาวบ้านในบ้านโป่งโดยส่วนใหญ่มีข้าวพอกินอยู่แล้วจากการทำนาในที่ลุ่ม

ใน พ.ศ.2545 กรมทางหลวงปรับปรุงถนนให้ดีขึ้นอีกกลายเป็นถนนลาดยาง ถนนและโครงการพัฒนาสาธารณูปโภคอื่นๆ เอื้ออำนวยให้การติดต่อและการเคลื่อนไหลของผู้คนและสินค้าระหว่างพื้นที่สูงและที่ราบเป็นไปได้ดีขึ้น และสิ่งหนึ่งที่มาพร้อมกับถนนคือนายหน้าหรือพ่อค้าคนกลาง ชาวบ้านป่าบงปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และพืชเงินสดชนิดอื่นๆ เพิ่มขึ้น เช่น ถั่วเขียว ถั่วฝักยาว และถั่วลิสง ตามที่มีพ่อค้าคนกลางเข้ามาส่งเสริมและเอื้อให้ชาวบ้านเข้าถึงตลาดในพื้นที่ราบได้ง่ายขึ้น อย่างไรก็ตาม ความนิยมปลูกพืชเงินสดชนิดต่างๆ ก็ลดลงเมื่อคนรับซื้อหันไปสนใจพื้นที่ผลิตแห่งอื่นแทน

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าถนนและอุปสงค์ของตลาดส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการเกษตรในบ้านป่าบง ในส่วนต่อไปจะแสดงให้เห็นว่า การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติก็เป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการเกษตรในบ้านป่าบงด้วยเช่นกัน

คุณค่าใหม่ : ที่ดินเพื่อการอนุรักษ์

ในปลายทศวรรษ 2520 รัฐบาลไทยได้เปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่สูง โดยเห็นว่าพื้นที่เหล่านั้นควรได้รับการคุ้มครองดูแลให้คงสภาพธรรมชาติ การแปลงนโยบายจากการมุ่งใช้ประโยชน์ไปสู่การอนุรักษ์เป็นผลจากการแรงกดดันทางสาธารณะ Stott ตั้งข้อสังเกตว่า ชนชั้นนำไทยที่เคยมองป่าเป็นพื้นที่ดิบเถื่อนได้ปรับทัศนคติมามองว่าป่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า ทั้งนี้เป็นผลจากการแพร่หลายของกระแสสิ่งแวดล้อมนิยม และความตระหนักในวิกฤตทางสิ่งแวดล้อมของโลกภายใต้แนวคิดสมัยใหม่ว่าด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติ (Stott, 1991) อย่างไรก็ตาม การทำลายป่าในประเทศไทยยังเกิดขึ้นต่อไปจากการที่กรมป่าไม้ที่พยายามแก้ไขความล้มเหลวของตนเองในการปกป้องพื้นที่ป่า (Buergin, 2003a) ใน พ.ศ.2528 รัฐบาลประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ซึ่งเป็นแนวทางในการจัดการป่าไม้ในระยะยาว แผนมุ่งที่จะอนุรักษ์ป่า 40% ของพื้นที่ทั้งประเทศ ซึ่งแบ่งเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ 15% และป่าเศรษฐกิจ 25% เป็นการตอบสนองต่อกระแสสาธารณะที่ตระหนักถึงการอนุรักษ์ป่าหลังจากที่เกิดภัยพิบัติน้ำท่วมในภาคใต้ของประเทศ รัฐบาลมีมติคณะรัฐมนตรีเพื่อยุติการทำไม้ทั่วประเทศ ใน พ.ศ.2532 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (1992-1996) ได้เปลี่ยนอัตราพื้นที่ป่าเพื่อการเศรษฐกิจจาก 25% ให้ลดลงเหลือ 15% บทบาทของป่าเพื่อการอนุรักษ์คือการสงวนไว้เพื่ออนุรักษ์สภาพแวดล้อม ดิน น้ำ และป่าเพื่ออนุรักษ์พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว สันทนาการ และการศึกษาวิจัย ส่วนป่าเชิงพาณิชย์มีไว้สำหรับใช้ผลผลิตไม้ (สวนป่า) และผลผลิตจากป่าที่มีค่าทางเศรษฐกิจ กรมป่าไม้จัดประเภทและทำแผนที่ใหม่โดยกำหนดป่าสงวนบางพื้นที่โดยระบุขอบเขตให้เป็นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ป่าต้นน้ำ และป่าเศรษฐกิจและวางกฎระเบียบเพื่อควบคุมกิจกรรมในพื้นที่เหล่านี้

ใน พ.ศ.2532 รัฐบาลประกาศเขตอุทยานแห่งชาติศรีลานนา โดยระบุว่า “เพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติ” เช่นเดียวกับการจัดตั้งป่าอนุรักษ์อื่นๆ ชาวบ้านป่าบางและชุมชนใกล้เคียงไม่รับรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งอุทยาน ขณะที่เจ้าหน้าที่อุทยานอ้างภายหลังว่าพวกเขาได้แจ้งให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้าแล้วเรื่องการประกาศ

เขตอุทยานแห่งชาติดังกล่าว⁴ ชาวบ้านต้องประหลาดใจเมื่อพบว่าพวกเขากลายเป็นผู้อยู่อาศัยในอุทยานอย่างผิดกฎหมาย และการดำเนินชีวิตของพวกเขาถูกลำบากมากขึ้นเมื่อสังเกตว่ามีเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาลาดตระเวนในชุมชนและรอบ ๆ ป่าบ่อยขึ้น เจ้าหน้าที่ป่าไม้พยายามจับกุมชาวบ้านที่ถางพื้นที่เกษตร แม้แต่ไม้ที่เอามาจากป่าซึ่งไม่ได้นำมาใช้เพื่อการค้าก็ถูกเจ้าหน้าที่ยึด ครั้งหนึ่ง ผู้นำชาวบ้านเขียนจดหมายถึงนายอำเภอขอคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องที่ชาวบ้านถูกคุกคามแต่ก็ไม่ได้รับการตอบกลับ

ใน พ.ศ.2537 มีนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่บอกชาวบ้านว่า หมู่บ้านของพวกเขาอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติศรีลานนา นั่นเป็นครั้งแรกที่พวกเขารับรู้เกี่ยวกับอุทยานแห่งชาติ ญาติของชาวบ้านคนหนึ่งที่อยู่ในชุมชนอื่นก็แนะนำให้พวกเขารู้จักเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คนน.) ซึ่งเป็นเครือข่ายของชุมชนในป่า ซึ่งได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ และต่อมาชุมชนป่าบางก็เข้าร่วมเป็นสมาชิก คนน. ในการต่อสู้กับแผนการอพยพชุมชนออกจากป่า คนน. มีมติที่จะกำหนดอาณาเขตชุมชน และทำแนวเขตที่ชัดเจนเพื่อแยกแยะระหว่างที่ดินของชุมชนกับป่าของรัฐ

ความสัมพันธ์ระหว่างการควบคุมการใช้ที่ดินและการที่พื้นที่ป่าลดลง

การกำหนดแนวเขตชุมชนภายใต้มติของ คนน. ทำให้ภายในชุมชนมีการกำหนดขอบเขตที่ดินของปัจเจกบุคคล ในอดีตชาวบ้านไม่ได้อ้างสิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด (Exclusive rights) ในที่ดินที่เป็นที่ดอนซึ่งส่วนใหญ่ใช้ทำไร่หมุนเวียนในช่วงที่ที่ดินเป็น “ไร่เหล่า” ซึ่งปล่อยให้ที่ดินฟื้นตัวตามธรรมชาติในระยะ 5-6 ปี ชาวบ้านอาจขออนุญาตเพื่อนบ้านที่เคยใช้ที่ดินผืนนั้นมาก่อนเพื่อที่ตนจะเข้าไปทำการเพาะปลูกในที่ดินผืนนั้น ตามธรรมเนียมแล้วชาวบ้านจะถือกันว่าผู้ที่เคยถางที่ดินเป็นคนแรกเป็นเจ้าของที่ดิน แต่หากทิ้งไว้ไม่ใช้เพาะปลูกนานเกินไปก็จะถือว่าผืนนั้นเป็นเจ้าของที่ดินอีกต่อไป สิทธิการใช้ที่ดินแบบเบ็ดเสร็จจะสิ้นสุดลงหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตในแต่ละปี ส่วนผลผลิตการเกษตรและผลผลิตตามธรรมชาติ

ที่เหลืออยู่ในที่ดินถือว่าเป็นของส่วนรวมที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้ามาเก็บหาได้ใน 5-7 ปี หลังจากนั้นเจ้าของที่ดินจะตัดสินใจอีกทีว่าจะทำการผลิตเองหรือให้เพื่อนบ้านเข้ามาใช้ที่ดิน

หลังจากมีแรงกดดันจากรัฐในเรื่องการอนุรักษ์ และการที่ชาวบ้านเข้าร่วมกับ คคน. ชาวบ้านตระหนักว่ารัฐต้องการหวงกันพื้นที่ “ป่า” พวกเขาจึงพยายามเปลี่ยนสภาพที่ดินไม่ให้แลดูเป็น “ป่า” อีกต่อไป ด้วยการเปลี่ยนไร่เหล่าซึ่งมีลักษณะทางกายภาพเป็นป่าชั้นสองให้มีสภาพเป็นพื้นที่เกษตร ซึ่งกล่าวได้ว่าชาวบ้านได้เปลี่ยนสภาพทางของที่ดินเพื่อนิยามความหมายใหม่ไม่ให้ที่ดินเหล่านั้นเป็น “ป่า” ตามการนิยามของรัฐ ชาวบ้านเชื่อว่าการกระทำเช่นนั้นจะทำให้สิทธิการถือครองที่ดินยังเป็นของพวกเขาต่อไป การเปลี่ยนสภาพที่ดินดังกล่าวทำให้ที่ดินเหล่านั้นไม่ใช่ “เหล่า” ของชาวบ้านอีกต่อไปด้วยเช่นกัน ทั้งโดยสภาพทางกายภาพที่มองเห็นด้วยสายตา และทั้งโดยสิทธิในที่ดินที่เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป ดังที่กล่าวไปแล้วว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเช่นนี้ส่วนหนึ่งได้รับคำแนะนำมาจากเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คคน.) การต่อรองกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายต่อหลายครั้งทำให้ คคน. เห็นว่าหากลดรอบหมุนเวียนให้เหลือเพียง 3 ปี จะทำให้หน่วยงานรัฐยอมรับข้อต่อรองของชาวบ้านได้ง่ายขึ้นในการที่จะให้ชาวบ้านทำเกษตรและอยู่อาศัยในป่าอนุรักษ์ต่อไป ดังนั้น สมาชิก คคน. จึงมีการตกลงแบบ “เป็นที่รู้กัน” ว่าจะยอมลดรอบหมุนเวียนและสำรวจและทำแผนที่กำหนดแนวเขตการใช้ที่ดินของชุมชนและครัวเรือนไปพร้อม ๆ กัน นับตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

ในทางปฏิบัติ ชาวบ้านป่าบางพยายามใช้ทำการเพาะปลูกในพื้นที่เกษตรอย่างต่อเนื่องทุกปีโดยไม่ปล่อยให้ไร่เหล่าอีกต่อไป ซึ่งแน่นอนว่าสิทธิในที่ดินก็จะกลายเป็นของผู้ใช้ที่ดินซ้ำ ๆ ทุกปีอย่างชัดเจนมากขึ้น แทนที่จะเป็นสิทธิการใช้แบบหมุนเวียนหรือสลับผลัดเปลี่ยนกันไปเหมือนแต่ก่อน ในเงื่อนไขที่ต้องปลูกพืชในที่ดินเดิมทุกปีเช่นนี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่เลือกปลูกพืชเงินสด เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง ขิง และดอกดาวเรือง ฯลฯ ชาวบ้านบอกว่าการปลูกพืชเหล่านี้ไม่ต้องอาศัยความรู้และเทคโนโลยีทางการเกษตรเพิ่มเติมจากการทำไร่ข้าวที่คุ้นเคยกัน

อยู่แล้ว ครั้นจะทำไร่ข้าวแบบเดิมก็ลำบากเพราะการไม่หมุนเวียนพื้นที่เกษตรทำให้วัชพืชขึ้นหนาแน่นกว่าเดิม การตายหญ้ากลายเป็นภาระหนักมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อชาวบ้านมีแรงงานทำการเกษตรน้อยลงเรื่อย ๆ เพราะลูกหลานใช้เวลาไปกับการศึกษาเล่าเรียนและทำงานต่างถิ่นมากกว่าสมัยก่อน นอกจากนั้นการปลูกพืชเงินสด ซึ่งเป็นการต้องการของตลาดยังทำให้พวกเขามีรายได้ที่จะนำมาซื้อปัจจัยการเกษตร โดยเฉพาะยาฆ่าหญ้า ซึ่งกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการผลิตในที่ดินที่มือรอบหมุนเวียนสั้น หรือไม่ได้หมุนเวียนที่ดินเลย

เมื่อเปรียบเทียบกับพืชเงินสดชนิดอื่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ภายใต้ข้อจำกัดในเรื่องเงินทุน การขาดแคลนแรงงาน และไม่มีประสบการณ์ในการทำเกษตรในรูปแบบใหม่ ๆ ชาวบ้านเพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้ง่ายผ่านระบบเกษตรแบบพันธสัญญา ยืมเมล็ดพันธุ์และสารเคมีจากนายหน้า และถูกหักเงินคืนในช่วงที่จำหน่ายผลผลิตให้แก่นายหน้าเจ้าเดิม มีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนที่ซื้อเมล็ดพันธุ์หรือปัจจัยการผลิตด้วยเงินสด ชาวบ้านมั่นใจว่าจะขายผลผลิตได้แม้ว่าราคาผลผลิตในตลาดจะไม่ค่อยแน่นอนก็ตาม เพราะความต้องการซื้อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีอยู่ตลอดเวลาต่างกับดอกดาวเรือง ชิง หรือ ถั่วลิสง ที่บางปีก็ไม่มีคนมารับซื้อ ในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพดทุก ๆ ปีนายหน้าจะเข้ามาในหมู่บ้านหรือไปถึงแปลงเกษตรพร้อมรถไม่ ซึ่งจะไม่เมล็ดข้าวโพดออกจากฝัก ชั่ง และบรรจุเมล็ดข้าวโพดลงกระสอบ จากนั้นชาวบ้านก็จะได้รับเงินสดทันที

ความจริงแล้วในหมู่บ้านนี้ยังมีทางเลือกในการใช้ที่ดินอีกหลายรูปแบบที่จะทำให้ที่ดินไม่มีสภาพเป็น “ป่า” เพื่อที่ชาวบ้านจะอ้างสิทธิในที่ดินได้ แต่การอ้างสิทธิในที่ดินก็ไม่ใช่ว่าจะง่ายดายอย่างที่กำกับทางเลือกของพวกเขา เพราะยังมีเงื่อนไขอื่น ๆ อีกที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันซึ่งทำให้ชาวบ้านเลือกปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แน่ใจว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญในการกำหนดทางเลือกด้วยเช่นกัน คราวเรือนที่มีข้อจำกัดเรื่องแรงงานและเงินทุนในการทำเกษตรจนไม่สามารถปลูกพืชพาณิชย์ได้เต็มพื้นที่ที่ครอบครองอยู่จะพยายามถางที่ดินให้โล่งเตียนทุกปีแม้ว่าจะไม่ได้เพาะปลูกอะไรในปีนั้น จากการสำรวจใน พ.ศ.2549 มีที่ดิน 29 แปลงจาก 262 แปลง (ร้อยละ 14 ของทั้งหมด) ที่ถูกถางโดยไม่ได้เพาะปลูก

ในสายตาคนภายนอกมักเข้าใจว่ากันว่าเกษตรจะช่วยตอบโจทย์ทั้งในเรื่อง การอนุรักษ์แบบที่รัฐต้องการและการสร้างรายได้แบบที่ชาวบ้านต้องการ ชาวบ้านเองก็เชื่อว่าขนาดของไม้ผลจะเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าพวกเขาใช้และ ครอบครองที่ดินมาเป็นเวลานานแล้ว แต่น่าเสียดายที่ไม้ผลต่าง ๆ ที่ชาวบ้านปลูก ไม่ค่อยให้ผลผลิตเพราะพวกเขาไม่ได้ใช้สารเคมีการเกษตรใดๆ ช่วยเพิ่มผลผลิต แต่เป็นลักษณะการปลูกตามมีตามเกิดเสียมากกว่า ชาวบ้านจึงไม่ได้มีรายได้จาก ไม้ผลเลย แม้ว่าบางคนจะปลูกมาแล้วถึงสิบปีก็ตาม เงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้าน ตัดสินใจทำการผลิตเปลี่ยนแปลงไปแทบทุกปี บางปีชาวบ้านบางคนก็มีทุนหรือ มีแรงงานที่จะเพาะปลูกมากกว่าปีอื่น ๆ แต่หากมีไม้ผลอยู่ในพื้นที่ พวกเขา ก็ไม่สามารถปรับใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชไร่เพราะมีร่มเงาของไม้ผลปกคลุมอยู่ นอกเสียจากจะต้องตัดฟันไม้ผลทิ้ง การมีไม้ผลอยู่ในที่ดินยังทำให้ชาวบ้านเสีย โอกาสที่จะได้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น หวาย หน้าคา มะเขือพวง ฯลฯ ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เก็บหาไปบริโภคในครัวเรือน และเก็บขายหารายได้เสริม ด้วยเหตุนี้ไม้ผลจึงไม่ใช่ทางเลือกที่ดีนัก ในช่วงที่อยู่ใน หนุมาน ผู้เขียนพบว่าชาวบ้านบางคนฟันไม้ผลทิ้งแล้วปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วลิสง แทนที่สำหรับสวนผลไม้ ที่ยังปรากฏอยู่ในชุมชนนั้น เป็นของชาวบ้านที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหรือครัวเรือนที่มีที่ดินหลายแปลง แต่ไม่มีแรงงานและทุนมากพอสำหรับการปลูกพืชเงินสดจึงปลูกไม้ผล “ทิ้งไว้” เพื่อแสดงการครอบครองพื้นที่ นอกเหนือจากผลไม้ ชาวบ้านบางคนคิดอยาก จะปลูกไผ่ ซึ่งจะช่วยให้พวกเขามีรายได้จากการขุดหน่อไม้ขาย แต่พวกเขาเกรงว่า ป่าไผ่อาจจะถูกเข้าใจว่าเป็น “ป่า” แล้วเจ้าหน้าที่รัฐก็จะมายึดที่ดินไปอีก ชาวบ้าน บางคนเลือกปลูกกล้วยแทนที่จะปลูกไม้ผลโดยให้เหตุผลว่าพื้นที่ที่มีกล้วยมีแนวโน้ม จะถูกมองว่าเป็น “สวน” ไม่ใช่ “ป่า” โดยเฉพาะสวนกล้วยที่อยู่ติดถนน อีกทั้ง ต้นกล้วยนั้นปลูกได้ง่ายและตัดทิ้งได้ง่ายเช่นกันหากชาวบ้านต้องการใช้ที่ดิน ทำประโยชน์อย่างอื่น

จากที่กล่าวมาจึงจะเห็นได้ว่า หากไม่ต้องคำนึงเรื่องการอ้างสิทธิในที่ดิน ชาวบ้านอาจใช้ที่ดินในลักษณะอย่างอื่นได้ เช่น ทำไร่มุขเวียน ปลูกไผ่ หรือทิ้งไว้ เป็นเหล่า แต่เมื่อคำนึงถึงการอ้างสิทธิซึ่งต้องพยายามทำให้ที่ดินแลดูเป็นพื้นที่เกษตร

ทางเลือกของชาวบ้านก็จำกัดลง ทั้งยังผนวกกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปากท้องในชีวิตประจำวัน และเงื่อนไขใหม่ที่เพิ่มขึ้นมาคือความจำเป็นต้องมีเงินมาซื้อยาฆ่าหญ้าเพราะลรอบหมุนเวียนที่ดิน จึงทำให้พืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กลายเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดสำหรับพวกเขา ในช่วงเวลาที่ผู้เขียนลงสนาม แนนอนว่าชาวบ้านไม่ได้ตอบอย่างตรงไปตรงมาชัดเจนว่าพวกเขาเลือกปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพราะเหตุผลเรื่องการอ้างสิทธิแต่การพูดคุยเข้าไปซ้ำมากับชาวบ้านหลายคน การสำรวจแปลงที่ดิน และการสังเกตวิถีชีวิตและบริบทเงื่อนไขต่าง ๆ ที่กำกับชีวิตของชาวบ้านบ้างจึงทำให้ผู้เขียนเข้าใจได้ว่าชาวบ้านปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ภายใต้เงื่อนไขและความจำเป็นอย่างไรบ้าง ถึงแม้ว่าผู้เขียนจะมองว่าการปลูกข้าวโพดเป็น “ทางเลือก” ของชาวบ้าน แต่ผู้เขียนก็เห็นว่าชาวบ้านก็ไม่ได้เลือกอย่างเสรี หากอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าว

นอกจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะเป็นยุทธวิธีในการต่อรองทางการเมือง ข้าวโพดยังสร้างโอกาสให้ชาวบ้านในการเข้าถึงแหล่งทุนจากรัฐบาลและเอ็นจีโอ ก่อนหน้านี้เมื่อมีแหล่งทุนมาเสนอให้เงินกู้แต่ชาวบ้านไม่กล้าเป็นหนี้เพราะพวกเขาไม่มีแหล่งรายได้ที่จะจ่ายเงินกู้ แต่เมื่อชาวบ้านปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์พวกเขาสามารถประมาณรายได้รายปีของตนเองได้ค่อนข้างแน่นอน ซึ่งทำให้พวกเขากล้าที่จะกู้เงินจากแหล่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เกษตรกรสามารถปลูกบ้านไม้ เบิกที่นาแปลงใหม่ และซื้อเครื่องจักรหรืออุปกรณ์การเกษตร ป้าอายุห้าสิบปีคนหนึ่งบอกว่าเธอลดการไร่ข้าวแต่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นเพื่อจะได้มีเงินมาจ่ายหนี้ที่กู้มาเพื่อซ่อมแซมบ้าน ชาวบ้านหลายคนใช้เงินที่กู้ยืมมาไปกับการศึกษาของบุตรหลานด้วยความหวังว่าบุตรหลานจะมีชีวิตที่ดีกว่าและมีรายได้ดีกว่าในอนาคต

ตามกฎหมายแล้ว ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติไม่ควรจะมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างใดก็ตาม เป็นที่สังเกตได้ว่าการปลูกเชิงพาณิชย์ในเขตป่าอนุรักษ์ตั้งแต่จะเพิ่มขึ้น ถึงแม้ว่าในบทความนี้จะไม่มีข้อมูลทางสถิติมายืนยันอย่างชัดเจนเพราะเอกสารราชการในเรื่องนี้มีน้อยมาก แต่ในช่วงที่ผู้เขียนทำวิจัยใน พ.ศ.2551 ผู้เขียนสังเกตเห็นการขยายตัวของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในหลายพื้นที่

ผู้เขียนมีโอกาสเข้าไปสำรวจบางชุมชนในอำเภอแม่แจ่ม ซึ่งเป็นอำเภอที่ปลูกข้าวโพดมากที่สุด ในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ภายในเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติแม่อิง ชาวบ้านบางคนเล่าว่าการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมากในระยะเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านขยายพื้นที่เกษตรเข้าไปยังพื้นที่ป่าได้ไม่ยากโดยไม่ได้มีปัญหากับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่เอ็นจีโอคนหนึ่งซึ่งเป็นคนแม่แจ่มบอกว่า สาเหตุหลักของการขยายการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เกิดจากการที่เจ้าหน้าที่รัฐควบคุมพื้นที่และการใช้ที่ดินในท้องถิ่น

อานันท์ (Anan, 2008) ตั้งข้อสังเกตว่า เจ้าหน้าที่รัฐมักจะหลิวตาข้างหนึ่งเมื่อการลงทุนทำการเกษตรขนาดใหญ่เพิ่มขึ้นในพื้นที่สูง พื้นที่เกษตรเชิงพาณิชย์ขยายเพิ่มขึ้นทั้งๆ ที่เกษตรกรไม่มียกยอสิทธิมั่นคงในที่ดินเหล่านั้น งานศึกษาบางชิ้น (เช่น อานันท์ และคณะ, 2547 ; Buergin, 2003b ; Chupinit, 1994) ระบุว่า การที่รัฐควบคุมการทำเกษตรของคนที่ย้ายอยู่ในป่า รวมถึงการคุกคามการทำเกษตรแบบดั้งเดิมของพวกเขาได้ผลักดันให้เกษตรกรบนพื้นที่สูงจำนวนมากเลือกปลูกพืชเงินสดด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ การศึกษาของ Jin Sato (2000) เกี่ยวกับชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งในภาคตะวันตกของประเทศไทย มีข้อค้นพบในทำนองเดียวกันนี้ Sato พบว่าชาวบ้านที่ถูกผลักดันออกจากเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งและถูกบีบให้ไปอยู่ใน “เขตกันชน” ได้พัฒนาทางเลือกทางเศรษฐกิจเพื่อรับมือกับสภาพแวดล้อมแบบใหม่ กล่าวคือ บางคนเพาะปลูกอย่างเข้มข้นขึ้น ขณะที่อีกหลายคนอาศัยแนวทางอื่นๆ ในการดำรงชีพ เช่น ไปรับจ้างในที่ดินของเกษตรกรคนอื่น และหาเงินจากคนที่ออกเงินกู้ Lohmann (1993) ชี้ว่าในช่วงศตวรรษ 19 และ 20 การที่รัฐขยายการควบคุมพื้นที่และการเกษตรเพื่อยึดครองพื้นที่ป่าภายใต้อิทธิพลของนานาชาติได้สร้างแรงกดดันโดยตรงและส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของชาวบ้าน ที่ดินถูกใช้เพื่อเป้าหมายอย่างอื่นแทนการยังชีพของคนท้องถิ่นหรือการหารายได้จากการเก็บหาของป่าแบบดั้งเดิม ชาวบ้านถูกผลักดันออกจากพื้นที่ที่อาศัยอยู่มานานแล้วไปบุกเบิกที่ดินแห่งใหม่ซึ่งกลายเป็นการทำลายพื้นที่ตามชายขอบของสังคม

การช่วงชิงความหมายของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

Pollan (2006 : 26) กล่าวว่า ข้าวโพดมีอัตลักษณ์สองฝักสองฝ่าย : “เป็นอาหารและสินค้า, ข้าวโพดเปิดโอกาสให้ชุมชนชาวไร่ชาวนาจำนวนมากที่เปิดรับมันหนีออกจากการผลิตแบบยังชีพไปสู่เศรษฐกิจแบบตลาด” ในแง่การตลาด Pollan ชี้ว่าข้าวโพดเป็นวัตถุที่ช่วยสะสมทุนอย่างดี ผลผลิตข้าวโพดเข้าสู่ตลาดได้แม้ว่าจะมีปริมาณมากจนล้นเกิน เพราะข้าวโพดแห้งขนส่งง่ายโดยไม่เสียหายนั่นเอง นี่อาจเป็นเหตุผลหลักของความนิยมและการขยายตัวของการปลูกข้าวโพด ขณะเดียวกันก็มีเหตุผลเรื่องอุปสงค์ของตลาดโลกที่มีสูงมากอย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยนั้นข้าวโพดมีความหมายที่หลากหลาย ไม่ได้เป็นเพียงแค่อาหารและสินค้าเท่านั้น

ในชุมชนบาง ข้าวโพดที่ปลูกโดยส่วนใหญ่ในปัจจุบันคือพันธุ์ CP888 ซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ปรับปรุงพันธุ์ของซีพีหรือเครือเจริญโภคภัณฑ์ ซึ่งเป็นบริษัทข้ามชาติที่ใหญ่ที่สุดในเอเชีย นายหน้าของบริษัทธุรกิจ และเจ้าหน้าที่รัฐส่งเสริมการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ผ่านความหมายที่ถูกสร้างแตกต่างกันไป ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหนึ่งในแปดของสินค้าการเกษตรของประเทศไทย (Nipon and Chaiyasit, 2006) ใน พ.ศ.2547 ประเทศไทยได้รับการจัดอันดับให้เป็นผู้ผลิตข้าวโพดที่ใหญ่ที่สุดเป็นอันดับ 16 ของโลก (Falvey, 2000) จำเป็นที่จะต้องเน้นย้ำว่าความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและบริษัทข้ามชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ภาคธุรกิจมีอำนาจและมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจการเมืองในประเทศไทย ประธานกรรมการเครือเจริญโภคภัณฑ์และผู้บริหารระดับสูงมีส่วนร่วมในการวางนโยบายของรัฐอยู่บ่อยครั้ง ใน พ.ศ.2551 ธนิสร์ เกียรติวนนท์ ประธานกรรมการและประธานคณะผู้บริหารเครือเจริญโภคภัณฑ์ ได้แนะนำให้สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติปฏิรูปนโยบายเพื่อผลักดันการผลิตสินค้าการเกษตรเพิ่มขึ้นและมีรายงานว่าสภาพัฒนาฯ รับคำแนะนำดังกล่าวไปเป็นแนวทางดำเนินการ (ผู้จัดการรายสัปดาห์, 2551)

ซีพียึดครองส่วนแบ่งการตลาดใหญ่ที่สุดในสายพานการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในประเทศไทยและอีกหลายประเทศ ดังนั้น ซีพีจึงมีโอกาสรสร้างผลกระทบสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในชนบทโดยทำให้พื้นที่เหล่านั้นเป็นแหล่งผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่ ในการส่งเสริมการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และพืชอาหารอื่นๆ ซีพีอ้างว่าจะช่วยป้องกันการขาดแคลนอาหารที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ ใน พ.ศ.2548 เมื่อรัฐบาลทักษิณมีนโยบาย “ครัวโลก” เว็บไซต์ของซีพี ระบุว่า CP crop เป็น “รากแก้วของครัวโลก” ต่อมาซีพีมีโครงการส่งเสริมให้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในนาข้าวในช่วงฤดูแล้ง โดยอ้างว่าโครงการฯ จะช่วยให้รัฐบาลลดการนำเข้าอาหารสัตว์และช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำเกษตรในฤดูแล้ง เพราะการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ใช้น้ำน้อยกว่าการทำนา ใน พ.ศ.2549-2550 เมื่อรัฐบาลสุรยุทธ์ จุลานนท์ มีนโยบาย “เศรษฐกิจพอเพียง” เน้นการส่งเสริมการผลิตเพื่อยังชีพ ซีพีได้หยิบยืมเอาแนวคิดนี้มาส่งเสริมการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แม้ว่าผลผลิตจะเป็นไปเพื่อตอบสนองตลาดโลกก็ตาม มন্ত্রী คงตระกูลเทียน ประธานกรรมการบริหารและกรรมการผู้จัดการ CP Crop กล่าวว่า ซีพีสนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงโดยการส่งเสริมการผลิตอย่างเช่นการปลูกข้าวโพดที่ช่วยให้เกษตรกรมีรายได้ตลอดทั้งปี (กลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร, 2550)

ในทำนองเดียวกันกับพืชเงินสดชนิดอื่นๆ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ถูกให้ความหมายว่าเป็นพืชที่ช่วยพัฒนาชนบท เว็บไซต์ของซีพีอ้างว่า ซีพีได้ช่วยรัฐบาลของประเทศเพื่อนบ้านแก้ปัญหาความยากจนและยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชน เพราะการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ช่วยให้ชาวบ้านมีโอกาสหารายได้ภายใต้ระบบเกษตรแบบพันธสัญญา (กลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร, 2007) ในภาคเหนือของประเทศไทย อาณาภพ (2550) รายงานว่า ตัวแทนซีพีอ้างว่าซีพีมีส่วนในการปรับโครงสร้างทางการเกษตรและช่วยแก้ปัญหายาเสพติดในชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม ด้วยการส่งเสริมการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ขณะที่การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่อื่น ๆ ในประเทศไทยลดลง หลายจังหวัดภาคเหนือกลับมีการปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้นอย่างมาก การขยายตัวของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ตามเทือกเขาทำให้เกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นประเด็นที่กล่าวถึงกันมากในบรรดาเอ็นจีโอ เจ้าหน้าที่รัฐ และนักสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น ในเดือนมกราคม พ.ศ.2550 ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านมีนโยบายให้ลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดลง 10% ทั้ง ๆ ที่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัด เนื่องจากเห็นว่าการปลูกข้าวโพดนั้นทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ทั้งดิน ป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ และคุณภาพอากาศ นโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุ 80 พรรษา และมีการดำเนินโครงการหลังจากที่หลายจังหวัดในภาคเหนือ โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่เกิดปัญหาหมอกควันอย่างรุนแรง และมีการอธิบายกันว่าคุณภาพอากาศที่เลวร้ายเกิดจากการเผาพื้นที่เกษตร ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการกล่าวหาการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ว่าทำให้เกิดน้ำท่วม ดินถล่ม ในจังหวัดน่าน ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2549 มีรายงานว่า ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านได้เรียกร้องให้หน่วยงานต่าง ๆ ที่ให้เงินกู้เพื่อการเกษตร โดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ลดการสนับสนุนทุนที่จะนำไปซื้อปุ๋ยและสารเคมีเพื่อการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านยังมีนโยบายส่งเสริมการฟื้นฟูป่าและการป้องกันการทำให้มวนเวียนในพื้นที่ป่าแทนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (สำนักประชาสัมพันธ์เขต 3,2550)

ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เข้ามาเกี่ยวข้องกับข้อถกเถียงอันร้อนแรงเกี่ยวกับวิกฤตพลังงานและสภาวะโลกร้อน เนื่องจากข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นวัตถุดิบสำหรับการผลิตเอทานอลซึ่งใช้ทดแทนพลังงานจากแหล่งฟอสซิลที่ทำให้เกิดคาร์บอนไดออกไซด์ และเป็นสาเหตุหนึ่งของภาวะโลกร้อน ดังนั้น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กลายมาเป็นพืชพลังงานทดแทนที่สำคัญนอกเหนือจากปาล์มน้ำมัน มันสำปะหลัง และอ้อย ซึ่งรัฐบาลส่งเสริมให้ปลูก อย่างไรก็ตาม จะต้องเน้นว่าโอกาสทางการตลาดยังคงเป็นเหตุผลหลักในการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงานไม่ใช่เหตุผลเรื่อง การปกป้องสิ่งแวดล้อม ดังปรากฏว่า ธนินทร์ เจียรวนนท์ ประธานซีพี กล่าวปาฐกถาในงานที่จัดโดยสภาพัฒน์ฯ ในวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ.2551 ว่าสินค้าการเกษตร

เป็น “น้ำมันบนดิน...เป็นทอง เป็นพลังงาน...สินค้าชั้นดีของเราบนดินคืออาหาร ปาล์ม น้ำมัน ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย...ทุกวันนี้ สินค้าการเกษตร ไม่ได้เป็นเพียงอาหารของมนุษย์แต่เป็นอาหารของเครื่องจักรด้วย ทุกวันนี้เครื่องจักรแย่งอาหารกับคน ผมคิดว่าเป็นสถานการณ์ที่ดีที่สุดสำหรับประเทศไทย” (มติชน สดุดีปดาห์, 2551)

การตรวจสอบการช่วงชิงความหมายของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในฐานะที่เป็นอาหาร สินค้า พืชแห่งการทำลาย พืชแห่งการพัฒนา และอื่น ๆ ได้เผยให้เห็นว่ามีผู้มีบทบาทมากมายในการช่วงชิงความหมายของข้าวโพด เป็นที่น่าสังเกตว่าการขยายการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ราบไม่ได้เป็นประเด็นทางสิ่งแวดล้อมมากเท่ากับการขยายการปลูกข้าวโพดบนพื้นที่สูง เนื่องจากพื้นที่สูงถูกให้คุณค่าว่าเป็นพื้นที่เปราะบางทางสิ่งแวดล้อม ในแง่นี้ข้อถกเถียงเรื่องการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จึงไม่ได้เป็นเพราะทัศนคติต่อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์โดยลำพัง แต่เกี่ยวโยงกับการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสมซึ่งสัมพันธ์กับคุณค่าของที่ดินที่กลุ่มคนต่างๆ ในสังคมให้ความหมายและความสำคัญ

สำหรับชาวบ้านป่าบาง การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ไม่ได้เกิดขึ้นในกรอบคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม และพวกเขาก็ไม่ได้มองว่าข้าวโพดชนิดนี้เป็นอาหารหรือเป็นวัตถุดิบในการผลิตอาหาร ไม่ว่าจะเป็นสำหรับมนุษย์หรืออาหารสัตว์ก็ตาม หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวโพดและไม่เอาเมล็ดออกจากฝักแล้ว ชาวบ้านไม่ได้เก็บข้าวโพดไว้บริโภคหรือใช้เลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน ชาวบ้านชอบบริโภคข้าวโพดแต่ไม่ใช่ข้าวโพดชนิดนี้และพวกเขาไม่นิยมใช้ข้าวโพดชนิดนี้เลี้ยงสัตว์ หลายครัวเรือนปลูกข้าวโพดพันธุ์พื้นบ้านเอาไว้กินในที่ดินขนาดเล็กๆ ที่แบ่งไว้หรือที่ดินใกล้บ้าน และไม่ขายเอาหญ้าซึ่งต่างจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นในชุมชนทำให้มีคนปลูกข้าวโพดพื้นบ้านน้อยลงจนกระทั่งมันกลายเป็นของหายากและเป็นอาหารพิเศษที่เอาไว้อ้อนรับแขก

สำหรับชาวบ้านป่าบาง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นสินค้าที่ต้องลงทุนและเก็บเกี่ยวผลผลิตขายโดยหวังว่าจะทำให้พวกเขามีเงินก้อนไปใช้หนี้ “เงินล้าน” (กองทุนหมู่บ้าน) กองทุนอื่นๆ และหนี้ที่ชาวบ้านกู้ยืมเพื่อนบ้าน และ “ปะ” พ่อค้าขายอาหารเร่ตลอดทั้งปี กระนั้นก็ตาม ชาวบ้านไม่ได้เลือกปลูกข้าวโพดด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ดังที่กล่าวไปแล้วว่ามีเหตุผลและเงื่อนไขหลายอย่างประกอบกันที่ทำให้ชาวบ้านป่าบางเลือกปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านป่าบางก็เป็นเช่นเดียวกับผู้คนอื่นๆ ในสังคมที่ไม่ได้เป็นผู้กระทำการที่ตระหนักรู้หรือมีคำอธิบายอย่างชัดเจนนักว่าตนเองเลือกทำบางสิ่งบางอย่างเพราะอะไร ชาวบ้านป่าบางมิได้มีคำตอบให้ผู้เขียนอย่างมีหลักมีการที่ชัดเจนนักหรอกว่าพวกเขาเลือกปลูกข้าวโพดเพราะอะไร หรือกำลังช่วงชิงความหมายของข้าวโพดว่าอย่างไร แต่การศึกษาเงื่อนไขและแรงกดดันต่างๆ ของชาวบ้าน รวมทั้งการได้ร่วมสังเกตการณ์อย่างใกล้ชิดในการดำรงชีวิตและการเพาะปลูกในไร่ทำให้ผู้เขียนเข้าใจได้ว่า ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดของพวกเขาในขณะนั้นเพื่อรับมือกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและแรงกดดันทางการเมืองที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันแน่นอนว่าชาวบ้านต่างคำนึงถึงความมั่นคงและยั่งยืนของชีวิต ซึ่งหลายคนอาจเห็นว่าการปลูกข้าวโพดให้ผลตอบแทนเพียงระยะสั้น คือเฉพาะรายได้แบบปีต่อปี ทั้งยังมีอันตรายจากการใช้สารเคมีและทำลายสิ่งแวดล้อมในระยะยาว แต่สำหรับชาวบ้านซึ่งเผชิญอยู่กับความไม่มั่นคงในชีวิตเอาเสียเลย การปลูกข้าวโพดได้ช่วยให้พวกเขามั่นคงได้มากขึ้นกว่าเดิม ในแต่ละวันในฤดูางไร่และเพาะปลูกมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาคอยตรวจตราในชุมชน ทำให้ชาวบ้านต้องอยู่อย่างหวาดระแวง คอยสอดส่องและฟังข่าวคราวเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ตลอดเวลา ซึ่งก็มีข่าวว่าชาวบ้านในชุมชนและในละแวกใกล้เคียงถูกเจ้าหน้าที่ไล่จับอยู่เนืองๆ มีทั้งกรณีที่ถูกหนีสหรือหลบซ่อนได้ทัน และกรณีที่ถูกจับไปจริง ๆ ดังนั้น สำหรับชาวบ้านป่าบางความมั่นคงปลอดภัยเฉพาะหน้าจึงมีความสำคัญมาก พวกเขาต้องการทำมาหากินได้อย่างปลอดภัยเป็นอันดับแรก ซึ่งข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ช่วยตอบโจทย์นี้ได้ดีพอสมควร ความหมายของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านจึงไม่ใช่แค่สินค้าดังที่กล่าวไปแล้ว แต่การปลูกข้าวโพดยังเป็นยุทธวิธีหนึ่งในการต่อรองกับรัฐและตอบสนองความมั่นคงในการดำรงชีวิตของพวกเขาซึ่งหมายถึงความปลอดภัยจากเจ้าหน้าที่รัฐและการมีรายได้เพื่อยังชีพ

อัตลักษณ์ที่คลุมเครือ

เมื่อเรียนอยู่ชั้นประถมศึกษาว่ายี่สิบปีก่อน ผู้เขียนถูกสอนว่า “เกษตรกรคือกระดูกสันหลังของชาติ” แต่การเปลี่ยนแปลงแผนการผลิตในภาคเกษตรในทุกวันนี้ อาจส่งผลให้ทัศนคติดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรไม่ได้ถูกเข้าใจว่าเป็นผู้ผลิตอาหารซึ่งเราควรจะสำนึกบุญคุณ แต่กลายเป็นผู้ผลิตวัตถุดิบป้อนอุตสาหกรรม การเกษตรและตลาดโลก หรืออาจถูกมองว่าเป็นเพียงแรงงานหรือหน่วยการผลิตหนึ่งในระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์เท่านั้น ทัศนคติที่ปรับเปลี่ยนไปเช่นนี้สะท้อนผ่านทางนโยบายการเกษตรของรัฐบาลซึ่งหันมาเน้นการผลิตสินค้าการเกษตรและการอุดหนุนเกษตรกรรายย่อย กระนั้นก็ตาม หากพิจารณาให้ถี่ถ้วนดีจะพบว่า นโยบายด้านการเกษตรของรัฐนั้นผันผวน เอาแน่เอานอนไม่ได้ บางครั้งดูเหมือนว่าจะส่งเสริมการเกษตรเพื่อส่งออก แต่บางทีก็ส่งเสริมการทำเกษตรเพื่อให้เกษตรกรรายย่อยพึ่งพาตนเอง ทำให้ไม่ชัดเจนว่าเกษตรกรที่ “ดี” ภายใต้นโยบายรัฐนั้นควรมีลักษณะอย่างไร

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2550 หลังจากการประชุมกรรมการนโยบายและแผนเพื่อการพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ นายธีระ สูตะบุตร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เปิดเผยว่า ผู้ร่วมประชุมมีมติรับรองหลักการในแผนและนโยบายการเกษตรแห่งชาติฉบับที่ 10 พ.ศ.2550-2554 ซึ่งเสนอโดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2550) แผนดังกล่าวแยกเกษตรกรออกเป็น 2 ประเภท ตามความสามารถในการผลิตสินค้า ได้แก่ เกษตรกรรายย่อย และ “เกษตรกรก้าวหน้า-ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์” นอกจากคำว่า “เกษตรเชิงพาณิชย์” แล้ว ไม่พบว่ามีนิยามที่ชัดเจนของคำว่า “ก้าวหน้า” นิยามสั้น ๆ นั้นอาจมีนัยว่าเกษตรกรรายย่อยที่ทำการเกษตรเพื่อยังชีพ “ไม่ก้าวหน้า” หรือ “ล้าหลัง” การสืบค้นข้อมูลด้วย Google ในช่วงต้น พ.ศ.2551 พบว่ามี “กลุ่มเกษตรกรก้าวหน้า” จำนวนมาก ซึ่งจัดตั้งโดยตัวแทนภาครัฐ เอ็นจีโอ และกลุ่มเกษตรกร ๆ มีกิจกรรมที่หลากหลาย มีเทคนิคการเกษตรทั้งที่ใช้สารเคมีและไม่ใช้สารเคมี มีทั้งแบบที่ทำเกษตรสมัยใหม่และการเกษตรแบบพื้นบ้าน ข้อมูลนี้ทำให้เห็นว่ามี ความเข้าใจที่แตกต่างกันไปเกี่ยวกับคำว่า “เกษตรกรก้าวหน้า” และ

น่าสงสัยว่าทิศทางของนโยบายเกษตรก้าวหน้าในประเทศไทยควรเป็นอย่างไร แม้รัฐบาลจะเน้น “นโยบายเศรษฐกิจพอเพียง” แต่ก็ยังมีแผนขยายการทำเกษตรเพื่อส่งออก และกล่าวได้ว่าการผลิตพืชเกษตรที่มีมูลค่าในตลาดส่งออกยังคงเป็นจุดเน้นหลักของนโยบายการเกษตรของไทย จากแผนดังกล่าวมีแค่เพียงหนึ่งในสี่ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ 1.5 ล้านคนเท่านั้น ที่เป็นเป้าหมายในการส่งเสริมการเกษตรเพื่อยังชีพ อย่างไรก็ตาม การทำเกษตรเพื่อยังชีพได้รับความสำคัญมากขึ้นเมื่อรัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ (ปลาย พ.ศ.2549 -ต้น พ.ศ.2551) รับเอาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาปฏิบัติและใช้แนวทางดังกล่าวตอบโต้กับนโยบายที่มุ่งเน้นการตลาดของรัฐบาลก่อนหน้านี้ พลเอกสุรยุทธ์ชี้ว่า นโยบายนี้จะช่วยให้ประเทศไทยเข้มแข็งและรับมือกับโลกาภิวัตน์ได้ ภายใต้นโยบายดังกล่าวมีการส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสม ในนามของเกษตรอินทรีย์ เกษตรยั่งยืน เกษตรประณีต และอื่นๆ (สุรยุทธ์ จุลานนท์, 2549) ก่อนหน้านโยบายเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าว รัฐบาลภายใต้การนำของพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร เน้นส่งเสริมการเกษตรที่ตอบสนองการตลาด ตัวอย่างเช่น มีนโยบายครัวโลกที่ส่งเสริมการผลิตพืชอาหารที่มีคุณภาพเพื่อเพิ่มศักยภาพของประเทศไทยในการแข่งขันในตลาดโลก ในขณะเดียวกัน กระทรวงสาธารณสุขก็มีนโยบายอาหารปลอดภัยเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภคและส่งเสริมการผลิตพืชอาหารที่ปลอดภัย (กระทรวงสาธารณสุข, 2552) การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงคุณค่าที่สังคมให้ต่อการทำเกษตรซึ่งเคลื่อนย้ายจากผลิตภาพ-ผลผลิตสูง เทคนิคการเกษตรสมัยใหม่ เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เมล็ดพันธุ์ลูกผสม และการใช้สารเคมีการเกษตร-มาสู่การเน้นที่การผลิตซึ่งเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและดีต่อสุขภาพ แนวโน้มเช่นนี้ ส่งผลกระทบสำคัญต่อประเทศไทย แต่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ตลาดโลกในระดับที่กว้างกว่านั้น

วาทกรรมทางนิเวศวิทยามีส่วนสำคัญในการกำหนดแนวทางการทำเกษตรแบบใหม่ เพราะเป็นกรอบในการพิจารณาว่าควรใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไรในการทำเกษตร ทั้งยังส่งผลต่ออัตลักษณ์ของผู้ทำการเกษตรกรอีกด้วย อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์หลายอย่างเกี่ยวกับการผลิตทางการเกษตรถูกสร้างขึ้นมากมายได้เงื่อนไข

ทางการค้าเป็นสำคัญ รัฐบาลไทยวางข้อกำหนดบางอย่างในการผลิตสินค้าเกษตร เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากลเพื่อประโยชน์ในการส่งออก ซึ่งข้อกำหนดเหล่านั้นส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในท้องถิ่น ดังตัวอย่างจากงานศึกษาของ Latt (2008) ที่พบว่าโครงการหลวงต้องการให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิก ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงปฏิบัติตามมาตรฐานสากล ในการผลิตสินค้าเกษตรเพื่อส่งออก การดำเนินงานของโครงการหลวงทำให้เกษตรกรต้องเปลี่ยนแปลงแบบแผนการทำเกษตรและมีการใช้ปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น

ภายใต้นโยบายด้านการเกษตรที่ผันผวนและเอาแน่เอานอนไม่ได้ของรัฐบาลแต่ละยุคสมัยดังกล่าว ปรากฏว่าการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ไม่ค่อยเกี่ยวข้องโดยตรงกับมาตรฐานการผลิตสินค้าเกษตรเพื่อส่งออกเท่าใดนัก แม้ว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะเป็นสินค้าเพื่อส่งออกชนิดหนึ่งก็ตาม อย่างไรก็ตาม การทำเกษตรเพื่อยังชีพและกระแสปกป้องสิ่งแวดล้อมยังคงมีความสำคัญในสังคมไทยและกระแสสิ่งแวดล้อมนิยม ได้ส่งผลกระทบต่อ การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ด้วยเช่นกัน จากการที่ตัวแทนภาครัฐและเอกชนจัดการฝึกอบรม ให้ทุน และทรัพยากรอื่นๆ เพื่อส่งเสริมการเกษตรที่เป็นมิตรกับสภาพแวดล้อม ยิ่งไปกว่านั้นตัวแทนภาครัฐยังรณรงค์เรื่องการเกษตรสีเขียวและเกษตรแบบพอเพียงผ่านสื่อสาธารณะ การรณรงค์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทัศนคติของประชาชนเกี่ยวกับความเข้าใจว่าอะไรคือ “เกษตรกรที่ดี” และอะไรคือความแตกต่างระหว่างการทำเกษตรที่ดีและ “เลว” ตัวอย่างเช่น ในโฆษณาโทรทัศน์ที่ได้รับการสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เกษตรกรที่ทำการเกษตร “ปราณีต” หรือเกษตรผสมผสาน ถูกนำเสนอว่ามีความฉลาด มีเหตุมีผล และเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามเป็นภาพแทนของเกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าเป็นหลัก

ผู้เขียนสังเกตการณ์เคลื่อนไหวย้ายการรับรู้เกี่ยวกับการเกษตรและอัตลักษณ์ของเกษตรกร และคิดว่าเกษตรกรในชุมชนที่ผู้เขียนศึกษาวิจัยมีลักษณะต้องตรงกับแนวโน้มใหม่นี้หรือไม่ ผู้เขียนสังเกตว่านโยบายของรัฐบาลนั้นสับสนและยากที่จะเข้าใจได้ว่ารัฐบาลต้องการกำหนดทิศทางของภาคการเกษตรอย่างไร ในทางหนึ่ง

รัฐบาลส่งเสริม “เศรษฐกิจพอเพียง” แต่ในอีกทางหนึ่งก็กระตุ้นให้มีการขยายตัวของการผลิตสินค้าเกษตร สำหรับเกษตรกรจำนวนมาก ไม่ว่าพวกเขาจะใช้เทคนิคการผลิตแบบ “ก้ำวหน้า” หรือ “ไม่ก้ำวหน้า” เขาก็ยังคงไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นเกษตรกรที่ “ดี” สำหรับเกษตรกรในบ้านป่าบาง การทำไร่หมุนเวียนตามจารีตประเพณีถูกมองว่าเป็นการเกษตรที่ “ไม่ก้ำวหน้า” เพราะใช้เทคนิคการเกษตรที่ล้าหลัง คือโค่นและเผาพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก แต่เมื่อเปลี่ยนจากการทำไร่หมุนเวียนมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การทำเกษตรของพวกเขาถูกมองว่าทำลายสิ่งแวดล้อมอีก สถานการณ์นี้สอดคล้องกับสิ่งที่ซูพินิจ (Chupinit, 1994 : 673) เคยกล่าวไว้ว่า “แนวทางข้างหน้าของผู้คนในพื้นที่สูงนั้นช่างน่าเศร้า” เมื่อทำไร่หมุนเวียนแบบพื้นบ้านก็ถูกกล่าวหาว่าทำลายป่าไม้และลุ่มน้ำของชาติ แต่เมื่อหันมาปลูกพืชเชิงพาณิชย์ตามความต้องการของตลาด พวกเขาถูกกล่าวหาว่าทำลายสิ่งแวดล้อมจากการใช้ที่ดินเข้มข้นและใช้สารเคมีเพิ่มขึ้น พวกเขาจึงแย่งชิงพื้นที่ทั้งล่อง ในกรณีนี้ ภาพลักษณ์ของเกษตรกรบนพื้นที่สูงที่ถูกกลุ่มคนต่าง ๆ สร้างให้เช่นนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับระบบการผลิตของหรือเทคนิคการเกษตรเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวข้องกับคุณค่าของที่ดินที่คนในสังคมให้ความหมายด้วย

จากที่ผู้เขียนได้สัมภาษณ์หัวหน้าอุทยานแห่งชาติศรีลานนา ทำให้ทราบว่าเขามีนโยบายลดการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านป่าบาง แต่เขาก็ไม่เห็นด้วยกับการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพราะเขาเชื่อว่าการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก และมีต้นทุนสูงแต่ได้ผลตอบแทนน้อย ทั้งยังเป็นการทำลายสิ่งแวดล้อม เขายังเป็นห่วงว่าการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่น เขาตำหนิหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐที่มีส่วนส่งเสริมการเกษตรดังกล่าวจนทำให้เกิดการทำลายป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อหยุดยั้งแนวทางเช่นนั้นเขาได้เสนอของบประมาณจากรัฐบาลเพื่อจะให้การศึกษากับเกษตรกรเกี่ยวกับวิธีการทำการเกษตรยั่งยืน โครงการที่ว่านี้เกิดขึ้นโดยเชื่อว่าเกษตรกรไม่มีความรู้ในเรื่องเทคนิคการเกษตรทางเลือก

ไม่ได้มีเพียงแต่เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนวาทกรรมว่าด้วยการปกป้องสิ่งแวดล้อม กลุ่มกิจกรรมที่รณรงค์สาธารณะเองก็สนับสนุนวาทกรรมดังกล่าว เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คนน.) และพันธมิตรของเครือข่ายได้รณรงค์ทางสาธารณะเกี่ยวกับการทำเกษตรยั่งยืน และการทำการผลิตแบบพึ่งพาตนเองที่ไม่พึ่งพาสารเคมี พวกเขาเสนอให้ทำระบบการเกษตรแบบผสมผสานที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และทำให้เห็นว่าการทำไร่หมุนเวียนแบบพื้นบ้านเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำเกษตรยั่งยืน ขณะที่ไม่ส่งเสริมการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (ซึ่งเป็นเกษตรเชิงเดี่ยว ปลูกเพื่อตลาด และใช้สารเคมี) ในพื้นที่สูง คนน. ใช้การรณรงค์ดังกล่าวเป็นยุทธวิธีที่ทำทายนโยบายการอนุรักษ์ของรัฐและตอบโต้กับวาทกรรมที่ครอบงำและให้ร้ายต่างๆ ซึ่งเป็นวาทกรรมเกี่ยวกับพื้นที่สูง ป่าไม้ ปกาเกอญอ ชาวกะเหรี่ยง และไร้เงื่อนไข เพื่อโต้แย้งกับภาพลักษณ์ตายตัวในแง่ลบที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่า คนน. และพันธมิตรจึงพยายามสร้างอัตลักษณ์ของเกษตรกรบนพื้นที่สูงโดยเฉพาะปกาเกอญอว่าเป็นผู้อนุรักษ์ป่า

ชาวบ้านป่าบางเข้าร่วมใน คนน. และขบวนการเคลื่อนไหวอื่นๆ โดยหวังว่าจะเป็นทางออกให้พวกเขาสามารถมีสิทธิในที่อยู่อาศัยและที่ทำกินโดยไม่ถูกเจ้าหน้าที่รัฐคุกคาม แม้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านั้นจะมีการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนในเขตป่าต่างๆ นานาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการอ้างสิทธิของชุมชน แต่ชาวบ้านป่าบางนับว่าอยู่ค่อนข้างชายขอบของขบวนการเคลื่อนไหว คือชาวบ้านไม่ได้มีบทบาทเป็นแกนนำ หรือเป็น “ต้นแบบ” ในการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวบ้านที่ดีสู่สาธารณะ นั่นอาจเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อโต้แย้งกับวาทกรรมกระแสหลักไม่ค่อยเป็นที่รับรู้หรือได้รับความสำคัญต่อชาวบ้านป่าบาง ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านผู้เขียนไม่ได้ยินว่ามีชาวบ้านคนใดที่อ้างว่าพวกเขาเป็นเกษตรกรที่รักษาป่าหรืออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ผู้เขียนยังบังเอิญพบว่ามีชาวบ้านที่ตัดไม้สร้างบ้าน หรือขายให้คนนอกชุมชนโดยมีคำอธิบายว่าจำเป็นต้องหารายได้ แต่พวกเขาก็ตระหนักว่าผู้เขียนซึ่งเป็น “คนนอก” ชุมชน และเคยทำงานเอ็นจีโอไม่ควรจะรู้เห็นเรื่องที่มีชาวบ้านตัดไม้ขาย

ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่คิดว่าตนเองมีฐานะยากจน โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับคนในเมืองที่มีรถ มีบ้าน มีเงินจับจ่ายใช้สอยคล่องมือ แต่ผู้เขียนก็ไม่พบว่าชาวบ้านอ้างว่าตนเองเป็น “คนจน” หรือคนทุกข์คนยากจึงควรได้รับสิทธิในที่ดิน ซึ่งมีนัยของการเรียกร้องการดูแลหรือสงเคราะห์จากรัฐ นอกจากนั้นก็ไม่พบอีกว่ามีผู้ที่อ้างว่าตนเป็นเกษตรกรที่ทำหน้าที่ผลิตอาหารเลี้ยงคนในชาติดังวาทกรรมที่ได้ยินบ่อยๆ จากขบวนการเคลื่อนไหวทั้งในระดับชาติและระดับโลก เมื่อคุยถึงความขัดแย้งกับรัฐในเรื่องสิทธิเหนือที่ดินพวกเขาแทนตัวเองว่า “ชาวบ้าน” ซึ่งจำเป็นต้องทำมาหากินในที่ดินเหมือนคนทั่วไปที่ควรมีสติที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพ ชาวบ้านทั้งหมดรับรู้ว่าคุณไม่มี “ใบ” หรือเอกสารสิทธิในแบบที่กฎหมายกำหนด แต่หลายคนก็ไม่เข้าใจว่าเหตุใดพวกเขาจึงไม่มีสิทธิในที่ดินทั้งๆ ที่ได้ทำกินในที่ดินเหล่านี้ “มาแต่ไหนแต่ไร” และเจ้าหน้าที่รัฐก็รับรู้ถึงการใช้ประโยชน์ในที่ดินของพวกเขามาโดยตลอด จากการสนทนากันแบบไม่เป็นทางการเมื่อผู้เขียนอยู่ในหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่และแม่บ้านมักบ่นกับผู้เขียนว่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้หลายคนก็เป็นลูกชาวบ้านเหมือนกัน รู้จักกันมาตั้งนานแล้ว ไม่ได้เป็น “เจ้านาย” มาจากไหน เหตุใดจึงมากระทำการกับชาวบ้านป่าบาง “เหมือนหมูเหมือนหมา” ในอีกหลายเรื่องเล่าของชาวบ้านที่เราแลกเปลี่ยนกันในช่วงเวลาหลายเดือนที่ผู้เขียนอยู่ในหมู่บ้าน สะท้อนว่าชาวบ้านรับรู้ถึงการใช้อำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐ แม้ชาวบ้านจะตระหนักว่าตนเองมีอำนาจน้อยกว่าเจ้าหน้าที่รัฐ แต่พวกเขาก็ไม่ได้มองว่าตนเองอ่อนด้อยจนไม่มีทางสู้ เพียงแต่วิธีการต่อสู้ของชาวบ้านเป็นการต่อรองในชีวิตประจำวัน มากกว่าจะใช้วิธีการอ้างวาทกรรมเพื่อแสดงอัตลักษณ์ของตนเองแบบที่ขบวนการเคลื่อนไหวนิยมใช้ วิธีการต่อรองในชีวิตประจำวันของผู้เขียนพบอยู่บ่อยๆ ในช่วงเวลาที่อยู่ในหมู่บ้าน คือชาวบ้านช่วยกันสอดส่องดูต้นทางเมื่อจะไปทำไร่ทำสวน พยายามเดินไปไถนาที่ละหลายๆ คน หากเจ้าหน้าที่มาลาดตระเวนก็จะหลบซ่อนและวิ่งหนี มีการนิพนธ์ว่าร้ายเจ้าหน้าที่รัฐลับหลังอยู่บ่อยๆ พยายามเชิญเจ้าหน้าที่รัฐมาร่วมกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านเพื่อสร้างสัมพันธ์ไมตรี รวมไปถึงการปิดล้อมเมื่อมีชาวบ้านในหมู่บ้านถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับกุม ฯลฯ จากเรื่องเหล่านี้ผู้เขียนสังเกตว่า การสร้างอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นยุทธวิธีสำคัญที่ชาวบ้านในหมู่บ้านป่าบางเลือกใช้เมื่อต่อรองเรื่องสิทธิในที่ดิน แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้านไม่ได้

แสดงอัตลักษณ์ของตนเองในสถานการณ์ต่าง ๆ เพียงแต่แนวทางที่พวกเขาเลือกอธิบายตนเองนั้นแตกต่างไปจากวาทกรรมที่ขบวนการเคลื่อนไหวอ้างเพื่อใช้ต่อรองเท่านั้นเอง

สรุป

ในบทความนี้ได้แสดงถึงเงื่อนไขอันสลับซับซ้อนที่ทำให้การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นในพื้นที่สูงทางภาคเหนือของประเทศไทย แม้ว่าพื้นที่เหล่านั้นจะประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นตัวแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างเกษตรกรในท้องถิ่นกับตลาดโลก โดยผ่านผู้กระทำการจำนวนมากมายในระดับต่าง ๆ ภายใต้ความลักลั่นของนโยบายรัฐไทยในด้านการเกษตรสำหรับผู้กระทำแต่ละกลุ่ม การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ถูกตีความอย่างแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของพวกเขา กลุ่มผู้กระทำบางกลุ่มมองว่าการปลูกข้าวโพดเป็นการทำเกษตรที่ทำลายล้าง ขณะที่คนอื่น ๆ อ้างว่าข้าวโพดเป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนา แต่สำหรับชาวบ้านป่าบาง การปลูกข้าวโพดเป็นยุทธวิธีในการอ้างสิทธิในที่ดินแบบหนึ่ง นอกเหนือจากความหมายของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่มีการช่วงชิงกันแล้ว งานวิจัยของผู้เขียนยังชี้ให้เห็นความลักลั่นขัดแย้งในนโยบายรัฐเอง ความลักลั่นขัดแย้งนี้เกิดขึ้นในนโยบายสองฝักสองฝ่ายของรัฐซึ่งด้านหนึ่งมีวาทกรรมที่ส่งเสริมการปกป้องพื้นที่ป่า แต่ในอีกด้านก็ส่งเสริมการผลิตพืชเกษตรที่เป็นสินค้า

แม้ว่าจะมีผู้กระทำการเข้ามาเกี่ยวพันอยู่มากมาย บทความนี้เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเกษตรในชุมชนป่าบางไม่ได้ขับเคลื่อนโดยอุปสงค์ต่อสินค้าการเกษตรของตลาดโลกเท่านั้น แต่ยังมีเงื่อนไขของนโยบายที่นำมาปฏิบัติในท้องถิ่นและแรงกดดันทางสังคม ชาวบ้านป่าบางเปิดรับการเชื่อมต่อกับระบบตลาดโลกเพราะมีข้อดีต่าง ๆ ต่อพวกเขา ข้อดีเหล่านั้นรวมถึงการมีรายได้เพิ่มขึ้น การปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ และอื่น ๆ แต่แรงจูงใจทางเศรษฐกิจไม่ได้เป็นเพียงแรงจูงใจเดียวที่อยู่เบื้องหลังการทำข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ในพื้นที่สูงหลายแห่ง รัฐได้จำกัดการใช้ที่ดินและพยายามจำกัดการทำไร่หมุนเวียนแบบดั้งเดิมซึ่งทำให้ชาวบ้านบางส่วนมีความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินเพิ่มขึ้น เพื่อตอบโต้ความไม่มั่นคงดังกล่าว ชาวบ้านรับเอาการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีในการสร้างความมั่นคงในถือครองที่ดิน การวิจัยของผู้เขียนสรุปว่าการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นในพื้นที่สูงของประเทศไทยเกิดขึ้นจากสาเหตุที่สลับซับซ้อนหลายประการ เราไม่อาจปฏิเสธว่าอุปสงค์ของตลาดมีความสำคัญต่อการขยายตัวของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แต่ก็ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่พึงพิจารณา การช่วงชิงความหมายของที่ดินท่ามกลางผู้กระทำการทางสังคมนอกสายพานการผลิตสินค้าเกษตรกำหนดการใช้ที่ดินและการทำการเกษตรของเกษตรกรบ้าง ในอีกด้านหนึ่ง เกษตรกรบ้างไม่ใช่เหยื่อที่เคราะห์ร้ายของแรงผลักดันของการตลาด ความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและแรงผลักดันภายนอกผลักดันให้ชาวบ้านสร้างทางเลือกภายใต้ข้อจำกัดอันเฉพาะ

เชิงอรรถ

- 1 บทความนี้แปลและเรียบเรียงใหม่จาก “Contested Upland Landscapes : The meanings of Feed Corn and Upland Farmers Identities” (2010) ซึ่งเป็น Working Paper ของผู้เขียน ภายใต้โครงการ Challenging Agrarian Transition in South East Asia (ChATSEA) และเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของผู้เขียน
- 2 อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
- 3 กระเหรี่ยง กลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกตัวเองว่าปกาเกอะญอ แปลว่า “คน”
- 4 ในระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ.2550-มีนาคม พ.ศ.2551 ผู้เขียนสังเกตการณ์การพิจารณาคดีในศาลจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งชาวบ้านบนพื้นที่สูงถูกฟ้องร้องข้อหาทำไม้อย่างผิดกฎหมายและบุกรุกพื้นที่ป่า เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติศรีลานนาสามคนให้การต่อศาลว่า พวกเขาได้ส่งหนังสือแจ้งชาวบ้านอย่างเป็นทางการแล้วว่ามีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ เขตห้ามทำไม้ และพื้นที่ป่าอนุรักษ์อื่นๆ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2550. เกษตรฯ บัณฑิตพัฒนาการเกษตรรอบ 5 ปี ตั้งเป้าเกษตรกรทำเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มขึ้น พร้อมเล็งเพิ่มอัตราการเติบโตภาคเกษตรเฉลี่ย 3% ต่อปี หวังกระตุ้นยอดรายได้เกษตรกรต่อครัวเรือนและฟื้นขีดความยากจน. <http://www.moac.go.th/builder/moac02/inside.php?link=info>, 7 พฤศจิกายน 2550.

กระทรวงสาธารณสุข. 2553. ความปลอดภัยด้านอาหาร. <http://www.fda.moph.go.th/project/foodsafety/summary47.htm>, 21 มิถุนายน 2553.

กลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร. 2550. ซีพีจับมือร่วม ธกส., สกต. และหน่วยงานภาครัฐ ส่งเสริมเกษตรกรปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่นา. <http://www.cpcrop.com/ข่าวสารกิจกรรม/ข่าวสารกิจกรรม/tabid/198/articleType/ArticleView/articleId/13/---.aspx>, 18 June 2550.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. 2547. *ไร่นาเขียว สดงามภาพ และการเปลี่ยนแปลง*. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ผู้จัดการรายสัปดาห์. 2008. นอมินีรากหญ้า ถึงยุค 'คนไทย' ตายหยังเขียด. <http://www.takchamber.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538700828&Ntype=3>, 7 สิงหาคม 2551.

มติชนสุดสัปดาห์. 2551. เจ้าสัวซีพีกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย. http://www.biothai.net/web/showpage.php?h=53&s_id=26&d_id=26, 25 มีนาคม 2551.

สำนักประชาสัมพันธ์เขต 3. 2550. จังหวัดน่านประกาศลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา. <http://www.prdnorth.in.th/ct/news/showprint.php?ID=070103170024>, 3 มกราคม 2550.

- อานภาพ นุ่นสง. 2550. ข้าวโพดสีพีรูกป่า จับตาวิกฤตความมั่นคงทางอาหาร. http://www.newspnn.com/V2008/detail.php?code=r1_28042008_01, 28 เมษายน 2551.
- สุรยุทธ์ จุลานนท์. 2549. สุนทรพจน์พิเศษในการประชุม “The Country Development by the Philosophy of Sufficient Economy”, 17 พฤศจิกายน 2549.

ภาษาอังกฤษ

- Anan Ganjanapan. 2008. Multiplicity of Community Forestry as Knowledge Space in Northern Thai highlands. Working paper series No.35 Afrasian Center for Peace and Development Studies, Ryukoku University.
- Buch-Hansen, Mogens. 2002. “The Territorialization of Rural Thailand : Between Localism, Nationalism, and globalization,” *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 94(3) : 322-334.
- Buergin, Reiner. 2003a. “Shifting Frames for Local people and Forests in a Global Heritage : the Thung Yai Naresuan Wildlife Sanctuary in the context of Thailand’s Globalization and Modernization”, *Geoforum* 34 : 375-393.
- Buergin, Reiner. 2003b. “Trapped in Environmental Discourses and Politics of Exclusion : Karen in the Thung Yai Naresuan Wildlife Sanctuary in the Context of Forest and Hill Tribe Policies in Thailand”. in C.O. Delang (ed.), *Living at the Edge of Thai Society*, pp. 43-63. London and New York : Routledge Curzo.
- Castree, Noel and Bruce Braun, (eds.) 2001. *Social Nature : Theory, Practice, and Politics*. Massachusetts and Oxford : Blackwell Publishers.
- Chupinit Kasemanee. 1994. “Dubious Development Concepts in Thai Highlands : The Chao Khao in Transition”, *Law & Society Review* 28 : 673.

- Dutta, Kalpalata and Pornpen Khongkachonkiet. 2008. *Reclaiming Rights in Forests : Struggles of Indigenous Peoples in Thailand*. Bangkok : IWGLA and HPT.
- Falvey, Lindsay. 2000. *Thai Agriculture : Golden Cradle of Millennia*. Bangkok : Kasetsart University Press.
- Gupta, Akhil. 1998. *Postcolonial Developments*. Durham : Duke University Press.
- Guthman, Julie. 2002. "Commodified Meanings, Meaningful Commodities : Re-thinking Production-Consumption Links through the Organic", *Sociologia Ruralis* 42(4) : 295-311.
- Kaltoft, Pernille. 1999. "Values about Nature in Organic Farming Practice and Knowledge", *Sociologia Ruralis* 39(1) : 39-53.
- Hayami, Yoko. 2006. "Negotiating Ethnic Representation between Self and Other : The Case of Karen and Eco-tourism in Thailand", *Southeast Asian Studies* 44(3) : 385-409.
- Khongkachonkiet. 2008. *Reclaiming Rights in Forests : Struggles of Indigenous Peoples in Thailand*. Bangkok : IWGLA and HPT.
- Li, Tania Murray. 2002. "Local Histories, Global Markets : Cocoa and Class in Upland Sulawesi", *Development and Change* 33(3) : 415-437.
- Latt, Sai S. W. 2008. *The Hmong and Shan : Ethnic Politics, Labour Restructuring and Agrarian Transformation in a Royal Upland Project in Northern Thailand*. Master of Art, Geography, York University.
- Lohmann, Larry. 1993. "Land, Power and Forest Colonization in Thailand", *Global Ecology and Biogeography Letters* 3(4/6) : 180-191.

- Nipon Poaongsakorn and Chaiyasit Anuchitworawong. 2006. The Decline and Recovery of Thai Agriculture : Causes, Responses, Prospects, and Challenges. in *Rapid Growth of Selected Asian Economies : Lesson and Implications for Agriculture and Food Security, Republic of Korea, Thailand, and Viet Nam*, Bangkok : Regional Office for Asia and the Pacific, Food and Agriculture Organization of The United Nations.
- Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma : A Natural History of Four Meals*. New York : Penguin Press.
- Sato, Jin. 2000. “People in Between : Conversion and Conservation of Forest Lands in Thailand”, *Development and Change* 31 : 155-177.
- Scott, C. James. 1998. *Seeing Like the Sate : How Certain Schemes to Improve Human Conditions have Failed*. New Haven : Yale University Press.
- Stott, Phillip. 1991. Mu'ang and Pa : Elite Views of Nature in a Changing Thailand. in Manas Chitakasem and Andrew Turton (eds.), *Thai Construction of Knowledge*, pp.364-370. London : School of Oriental and African Studies University of London.